

МССЈ

**БЕОГРАД
НОВИ САД
ТРСИЋ
11—14. IX 1980.**

**НАУЧНИ
САСТАНАК
СЛЕНГОВАНИ
У ВУКОВЕ
ДАНЕ**

РЕФЕРАТИ И САОПШТЕЊА

10

Београд 1981.

/1

Др МИТАР ПЕШИКАН (Београд)

ОДНОС ПРЕМА УОБЛИЧАВАЊУ ТУЋИХ ИМЕНА У РАЗНИМ ФАЗАМА НАШЕГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА

Ако хоћемо да питање уклапања туђих имена у наш језички израз пратимо од почетка, од тренутка кад се наметнуло нашој језичкој култури, морамо се вратити све до почетака словенске писмености, посебно до настанка првог словенског књижевног језика, до дела Константина или Ђирила и доба деловања солунске браће и њихових ученика. Већ тада се, наиме, наметнуло осјовно начелно питање с којим се сударамо и данас: шта је битније и важније узети као начело и сврху решавања:

— верност изворнику, тј. настојање да имена остану неизмењена или што мање измењена без обзира на то у који језик улазе,

— или пак прилагођеност датом језику примаоцу, тј. настојање да се омогући уклапање, интеграција туђега имена у сопствени израз, тако да оно не буде цитат из туђега језика него елеменат сопствене лексике.

Уобличавање у нашем језику има два вида:

— облички, тј. какав стварни облик има туђе име кад се уклопи у наш израз, како оно тада гласи,

— и графичко-ортографски, тј. да ли име добија нашу графију или задржава матичну, разуме се у оним случајевима где облички нисмо одступили од изворника и тиме спречили примену изворне графије.

Наиме, сви се разнолики модели преузимања туђега имена могу ипак груписати у два начелна односа: или је туђе име и у свом основном делу битно измењено, тако да не долази у обзир задржавање изворне графије, или се структура имена (у целини или његовог основног дела) начелно чува, те је могуће било задржавање изворног начина писања било подвргавање домаћим ортографским правилима. Од та два начина не би требало да зависи сам изговор, јер је минимални услов да би се туђе име могло сматрати преузетим да буде прилагођено нашој артикулацији, да буде пројектовано у наш фонолошки систем, у оквире наших 30 гласова или фонема (или једна више, зависно од третмана *r* слоговног и неслоговног). Ипак се догађа да изворна графија повуче за собом и елементе изговора, тако да име није потпуно преозвучено.

Размотримо најпре графичко-ортографски вид уобличавања туђих имена, где се јасније него у обличком поступку може извршити нека периодизација и где је лакше уочити разне историјске фазе.

I

У првој, предортографској фази нашега служења двома европским азбукама, која је у латиничкој пракси трајала вековима а на грчко-ћириличкој страни је рано пресечена мисијом и делом солунске браће, у фази кад се импровизовало писање словенских језичких ликова грчким и латинским писмом, кад наши писари — по речима монаха Храбра — „poždaaxo se pьsati slověnskō rěčь bez ustrojenija”, сигурно се писарима као спонтано решење наметало задржавање изворног начина писања преузетих имена. У околностима кад су писари морали тражити решење како да запишу оно што записују — за туђа имена било је непотребно такво тражење, јер је већ постојао стабилан начин писања, установљен у језику из којег се име преузима.

У сличној ће се ситуацији наћи и турски писари по нашим крајевима, који за потребе записивања хришћанских имена праве одређен одбир арапских слова и настоје да импровизују неки систем саображен нашој језичкој материји, док муслиманска имена (и кад су у питању исламизирани Словени) пишу изворно, онако како су се писала у земљама Оријента.

II

Друга је фаза наступила с Константином (каснијим Ћирилом) и његовим писмом и ортографијом. Посебно словенско писмо (глагољица) и аутономна ортографија били су у великој мери кореспондентни с грчким писмом, али не ипак толико да омогуће задржавање изворног ортографског лика имена преузетих из грчког или преко грчког језика. Сметња за то није била сама по себи особена глагољска графика, јер се изворно писање може одржавати и транслитерацијом, него системске разлике. Наиме, Константинов системски поступак није само проширење грчког основног фонда словенском допуном, него и одбир и проширење; и управо је селективни однос према грчкој азбуци, који је уграђен у стварање глагољице, онемогућио дословну транслитерацију грчких ликова у глагољицу, и то не само у првом тренутку него и касније, кад је очигледно постојала склоност и тежња ка томе.

Самом Константину, Ћирилу, очигледно није ни био циљ да омогући то формално пресликавање, преношење грчких ортографских решења у словенски текст. То се види из неколико опредељења:

прво и пресудно: у Константиновој азбуци нису добили места кси, пси, тхета, а можда ни ипсилон као самосталан знак;

друго: само увођење „ђерва” — слова везаног за грцизме, за једно од значења грчке геме — показује јасно опредељење против механичког преношења грчких графичко-ортографских решења;

треће; и омега, која је у грчким именима често слово, у првобитној глагољници је вероватно долазила само изретка, изгледа искључиво у неким узвицима.

То у ствари значи да је Константину био циљ доследна примена ортографије коју је смислио и да је њој подвргавао и туђа имена. Како ћемо касније видети, сличан приступ имао је и у погледу облика имена, тако да је његово опште начело било: што потпуније прилагодити туђа имена словенском изразу, омогућити им максималну интеграцију. То је у складу с његовим општим циљем: да Словенима створи свестрано способан културни инструмент, у коме је онда слабо било места за пуко копирање, јер би оно смањило домет нађеног решења.

III

Трећа је фаза начелно дошла с повратком словенског писма (у глагољском виду) из Подунавља у грчко суседство, кад Ћирилова глагољница није могла истиснути већ створени обичај писања грчким словима, али није ни изгубила битку, него је наметнула оно што је битније од саме графике: свој основни систем и своја најбитнија решења. Тако је компромисни излаз нађен у конституисању ћирилице, која је системски и као решење Ћирилова азбука, а графички — славизирано грчко писмо. Колико год системски слична глагољници, ћирилица доноси и једну принципијелну новину, врло битну за уобличавање туђих имена: у њој нема одбира у односу на грчко писмо, него само допуне; њена је одредба: целокупна грчка азбука + допунска словенска слова, инспирисана глагољницом, а добрим делом и преузета из ње. Њен је однос према грчком писму, дакле, као и данашњих латиница (националних) према основној абецеди од 26 слова, који се испољава нпр. на тастатурама наших писаћих машина (са q—x—y—w).

Створена је, према томе, могућност дословног преношења грчких графија у ћирилично писмо, и она је обилно примењивана у писању имена у читавој средњовековној ћириличној писмености, укључујући старосрпску (поготово српску редакцију старословенског језика). Грчки лик имена узетих од Грка или преко Грка писари су често схватали као ствар нивоа писарскога рада и ортографске културе. Тежња се пренела и на глагољско писмо колико се оно одржавало, те и у глагољским споменицима, нпр. с македонског земљишта, запажамо употребу тхете, аутономне ижице за грчко Υ), случајеве употребе *i* уместо ђерва и сл., али је одсуство кси и пси онемогућавало примену доследног изворног писања.

Треба напоменути да ни у ћирилици преношење грчких ликова није потпуно дословно кад је у питању вокализам. Примере можемо наћи и у данашњем црквенословенском тексту, где се иначе доследно одржава средњовековно изворно писање имена узетих преко Грка. На-лазимо, на пример, доследно преписано **СЯЛЯΘΙΝΛ** (грч. ΣΑΛΛΑΘΙΝΛ),

ΒΗΘΛΕΕΜЪ (грч. ΒΗΘΛΕΕΜ), али: ΙΩΣΕΙΑ према грчком. ΙΩΣΕΙΑ, ΝΑΓΓΕΙ према ΝΑΓΓΑΙ итд., где се у представљању вокализма иде за изговором а не за изворном ортографијом.

IV

Четврта је фаза настала с новим веком и тежњом да се установе национални књижевни језици и правописи. На простору ћириличке културе њена је карактеристика раскид са грчким писмом, и то не само на плану минускула и курзива, где је и раније постојала само кореспондентност а не и истоветност, него и у уставном писму, мајускулу, чији су продужетак данашња велика слова (верзал), а који је раније омогућавао да се словенским писмом може писати и грчки текст.

Новијим стандардизацијама, почев од реформе Петра Великог, ћирилица напушта једнакост свог мајускула с грчким, рекао бих непотребно и на своју штету, јер би свакако користан квалитет ћирилице био кад би могла — допуњена са четири слова (тхета, кси, пси, омега) — писати верзалом грчке речи, као што се латиница простим укључењем q—x—y—w оспособљава за наднационално функционисање. То окрњење способности ћирилице донела је, међутим, историјска логика, јер Грчка, грчки језик и грчко писмо нису имали онај међународни положај и значај који је имао Рим и његова културна баштина. Принципи одустајања од наднационалног или међунационалног функционисања ћирилички системи су проширили и на међусобне односе, а Вуковом реформом нарочито се радикално наша ћирилица одвојила од свих других, сем што јој се касније у томе придружила и македонска.

Тиме је дефинитивно из свих ћириличких ортографија одстрањено изворно писање туђих имена. И није у ствари реално што се у правопису из 1960. године о изворном писању говори као да је у некој мери својствено и ћирилици. Тога у ћирилици (и ћирилицама, изузимајући специфични случај црквенословенске) нема. Та одлика ћирилице преноси се као преовлађујући обичај и на латиничку праксу у оним нашим срединама које се активно служе обема нашим азбукама, као резултат разумљиве тежње људи да имају једне ортографске навике и да пишући не мисле о томе којим ће се писмом преписати или прештампати њихов текст.

У срединама за које није карактеристична двоазбучност, него се ограничавају на латиницу, долази — опет сасвим разумљиво — до преваге општег обичаја свих латиничких ортографија, у којима је стално присутно изворно писање туђих имена. Намерно кажем п р и с у т н о а не у о п ш т е н о, јер се од изворног писања и тамо одступа, и то не само кад су у питању нелатинички језици него и неки латинички; нпр. мало ће се где наћи верно преношење вијетнамске латинице у писању вијетнамских имена. Одступање од изворног писања не значи аутоматски да се из оваквих, нелатиничких и модификованих латиничких писама имена преносе у преозвученом лику и нашој ортографији. Испо-

љава се снажна тежња да се и овде примени неки спољни модел, што практично значи писање помоћу 26 основних латиничких слова према транскрипционим обичајима у енглеском језику.

V

Овде долазимо до једног питања изван наслова теме, јер се не тиче уобличавања туђих имена него наших (и не само имена него и других речи), али би могло имати утицаја и на писање неких кругова туђих имена. Наиме, захтеви најновије техничке цивилизације поново намећу тражење неких системских прилагођавања писма, специфичне транскрипције или транслитерације. Основна латинска азбука од 26 слова (можемо рећи и енглеска) постала је део општег комуникационог и културног апарата (донекле слично као и десет арапских цифара), и за сваки се језик заправо појављује потреба да се његови текстови могу исписати том основном абецедом, без дијакритика и лигатура, тј. потреба упрошћене транскрипције, каквом се опслужују телепринтери, рачунари и други уређаји.

Јасно је да би добро било кад би та транскрипција била нормирана, кад би постојало једно промишљено и стандардизовано решење — уместо писања „без устројенија”, импровизованог од случаја до случаја и подложног разним непрецизностима и двосмисленостима. Јасно је и да смо далеко од тога, да то тече стихијски, без икаквог утицаја лингвистике.

VI

Оквири реферата не допуштају да подробније размотримо други и у ствари суштинскији вид уобличавања туђих имена: какав стварни облик она добијају и како се уклапају у наше граматичке, обличке и лексичке системе. Иако се овде не могу разликовати историјске фазе онако јасно као кад је у питању ортографија, и у обличком прилагођавању је постојала изразита еволуција, смена старијих поступака новијима.

Главне су одлике тих старијих поступака:

1) преузимање основе (или понекад њеног скраћеног облика) а не номинатива својственог класичним језицима: *Тиверијад-а* а не „Тиверијас” у Маријинском јеванђељу, *Пилајџ* а не „Пилатос” или „Пилатус”, *Ахилеј* или *Ахил* а не „Ахилес” итд.; овај метод је наравно неприменљив кад писац није добар познавалац изворног језика, као у старом роману о Троји, где имамо *Менелауш*, *Прејамуш* и сл.;

2) доста широка примена превода, нарочито у вишечланим именима (потпуно или делимичан превод), нпр. *Галилејско језеро* (већ у ћирило-методско доба), даље *Жуџа река*, *Ојњена Земља*, *Свџа Јелена*, *Нови Зеланд*, понекад и погрешно превођење — као *Црвени џри*;

3) јединство личних имена исте етимологије, заправо нострификација страних варијаната тих имена, нпр. *Јованка* или *Ивана од Арка*, *Борђе* или *Ђуро* као име енглеских и грчких краљева итд., или се само завршетак својствен одомаћеним именима преноси на туђа: *Тиберије* (у ћирилометодским текстовима *Тивериј*), *Муције* уместо „Тиберијус”, „Муцијус”.

4) творба имена земаља помоћу суфикса *-ска* (преко елипсе), а где се то не примени, тежња облицима на *-ија*; сагласно овоме, већ у првом преводу јеванђеља имамо *Трахонийскаја сѣрана* и *Авиленија*, а и данас су мање-више сва наша имена европских земаља на *-ска* и на *-ија* (имамо уосталом, оба модела и у нашој земљи: *Хрвајска*, *Бачка*, *Србија*, *Славонија*);

5) у именима из словенских језика поистовећивање завршних а каткад и основних морфема с нашим, нпр. *Вешенска* (Вешенскаја), *Смољни* (Смољниј), *Трубецки* (Трубецкој), *Лавов* (Љвов).

Од побројених поступака мало је шта остало као образац који се и даље примењује, али су њихови резултати ушли у наше језичко наслеђе, тако да се у фонду преузетих имена запажа извесна слојевитост, извесни ономастички кругови. На пример, практично нема библијских и светитељских имена са грчким наставцима *-ос*, *-ас* и сл. (као што је савремено *Макариос*, *Андреас*); или други пример: нема имена ваневропских земаља са наставком *-ска* (ако и Турску рачунамо европском земљом), док на европском простору тај образац преовлађује.

Основна је карактеристика новијег поступка тежња што вернијем чувању изворног лика (и то номинатива кад су у питању флективни језици), који се просто преозвучује и преноси без других прилагођавања. Нешто гипкије могућности прилагођавања остале су једино с једне стране код словенских имена, а с друге стране код имена на *-а*. Наиме, још увек има појава додавања *-а* женским именима (нпр. *Жаклина*), а ако крајње *-а* већ постоји у изворном лику, оно се преосмишљаје и схвата као флексија, чиме долази до фактичког окрћења изворне структуре (*Хирошим-а*, *Бен Бел-а*, док је у изворним језицима *-а* део основе).

Те остатке гипкијих поступака треба чувати у нашим нормативним настојањима, јер формално преношење неприлагођених имена оптерећује наш језички израз и често спречава нормално склапање реченице (кад је име непроменљиво или кад нема потребних деривата).